

NIEKTORÉ PASÍVA ILUSTRATÍVNEJ METÓDY

ELENA FILOVÁ

Príklady vo funkcii vhodnej ilustrácie abstraktnej predstavy sa používali vo filozofii fakticky od jej vzniku. Ich poznávací význam bol determinovaný mnohými činiteľmi, objektívnymi i subjektívnymi, a podľa toho ani výsledný účinok nebol rovnaký. Sú príklady, ktoré vošli do dejín filozofie ako metaforická skratka vážnych, zložitých filozofických problémov (Zenonove apórie), ku ktorým sa filozofia vždy znova vracia, a sú príklady, ktoré v určitom období, v určitých podmienkach splnili svoju funkciu a ostali záležitosťou dejín. Historicko-filozofická štúdia, ktorá by na podklade gnozeologickej a metodologickej analýzy zhodnotila a priblížila rozličné spôsoby využívania príkladov, vo filozofii by bola nielen zaujímavá, ale aj mimoriadne poučná. V tejto stati ide skôr o niektoré aktuálne filozofické otázky, spojené s uplatňovaním ilustratívnej metódy s osobitným zreteľom na utváranie sa vzájomných vzťahov medzi filozofiou a inými vedami.

Metóda ilustrácie môže sledovať širšie filozofické zretele, keď príklady čiastočne (niekedy aj v prevažnej miere) vystupujú vo funkcii argumentov v prospech všeobecnej platnosti filozofických téz, objasňujú, približujú povahu filozofických pojmov, alebo sa môže sústreďovať na osvetlenie filozofického významu odbornej vedeckovýskumnej práce. Obe stránky sa vzájomne podmieňujú. Rozdiel je len v tom, že zatiaľ čo v prvom prípade sa sledujú predovšetkým filozofické zretele a príklady sa vyberajú nesústavne, sporadicky, z rozličných vied a rozličných historických období, v druhom prípade sa sledujú hlavne záujmy tej-ktorej vedy, filozoficky sa osvetľuje celková tendencia jej vývoja, jej teórie, metódy, spoločenský dosah a pod. Aby bolo možné bližšie vymedziť povahu ilustratívnej metódy, dobre bude všimnúť si aspoň v základných črtách povahy oboch druhov poznatkov, ktoré sa touto metódou kladú vedľa seba s cieľom vysvetliť jedny druhými. Filozofické tézy, ako je známe, predstavujú zovšeobecnenia krajne širokého významu, ktoré sa týkajú rozličných stránok objektívnej skutočnosti, povahy poznávacieho procesu ako aj vzájomného vzťahu medzi poznaním (myslením) a skutočnosťou.

Na ilustráciu týchto téz uvádzané príklady či odborné vedecké poznatky sú čo do stupňa všeobecnosti rôznorodé. Zastúpené sú tu popri empirických či experimentálnych faktoch aj teórie, od úzkych, špecifických až po krajnú hranicu odborných zovšeobecnení.

Aj v medziach ilustratívnej metódy je možné rozličným spôsobom pracovať s vedeckými poznatkami („ilustratívnym materiálom“) a podľa toho dať tejto metóde širší filozofický význam. Filozofickú tézu možno ilustrovať príkladmi volenými bez ohľadu na ich vnútornú logickú súvislosť, bez ohľadu na historický vývin danej vedy alebo vedeckej teórie, ale možno ju ilustrovať aj usporiadaným súborom príkladov s prihliadnutím na vývin objektívneho javu a odrážajúcej ho teórie ako aj na vývin danej filozofickej tézy. Možno voliť sériu prierezov prí-

kladmi, kde sa osvetľovaná stránka objektívnej dialektiky včleňuje do celostného dialektického systému a nevytrháva sa z neho. Napokon ilustratívna metóda môže fungovať ako pomocný prostriedok, sprevádzajúci a dopĺňajúci hlbšiu filozofickú analýzu určitého problému.

Každý spôsob uplatňovania ilustratívnej metódy je veľmi tesne spojený s celkovou úrovňou filozofického myslenia vôbec a s určitým typom vzťahov medzi filozofiou a ostatnými vedami zvlášť. Bližšie si všimneme len dve krajnosti: 1. keď príklady iba dopĺňajú filozofickú analýzu problému a 2. keď príklady sú základným spôsobom objasnenia filozofických otázok, resp. filozofických otázok špeciálnych vied.

Prvý spôsob by mohol budiť dojem nejakej absolútnej prevahy alebo nadradenosti filozofie nad vedou. Dôkladnejší rozbor však ukazuje, že práve tento spôsob rešpektuje nielen špecifikum filozofie, ale aj samostatnosť a relatívnu nezávislosť jednotlivých vied, špecifické vnútorné zákonitosti ich vývinu. Mohlo by sa zdať, že otázka relatívnej nezávislosti je tu nie na mieste, alebo dokonca že nahráva predstavám „veda pre vedu“, alebo „veda je sama sebe filozofiou“. Avšak práve správne riešenie tejto otázky vedie k pochopeniu nevyhnutného, organického spojenia vedy a filozofie.

Systém filozofických poznatkov je v ustavičnom pohybe. Mení sa jeho vnútorná štruktúra aj jednotlivé jeho časti, pričom tieto zmeny nemusia byť bezprostredne vyzvané zmenami v iných vedách, ale dochádza k nim aj pod vplyvom pôsobenia vnútorných zákonitostí rozvoja filozofie. Filozofické kategórie majú svoj vlastný život, svoju históriu. Ich systém — pokiaľ zostáva systémom otvoreným a neuzaviera sa do seba — prijíma bohatstvo odborných poznatkov z iných vied, no neuskladňuje ich v nezmenenej podobe, ale vraduje ich do svojho pohybu, v ktorom sa tieto poznatky spracúvajú, pretvárajú, filozofický systém ich asimiluje, prispôsobuje si ich.

Vo filozofických kategóriách, ktoré sa touto cestou formujú, nachádza potom vedec do vyššej roviny všeobecnosti transponované a transformované poznatky a skúsenosti z vlastnej práce, ktoré v tejto podobe síce nemajú tú určitosť a jednoznačnosť, akou sa vyznačujú v systéme odborných poznatkov, ale zato zachycujú a vyjadrujú určité momenty tvorivého hľadania a bádania špecialistu, osvetľujú rozličné etapy poznávacieho procesu, naznačujú perspektívy ďalšieho postupu atď. Vo filozofických kategóriách a poznatkoch v takomto prípade poznáva vedec *momenty* svojej vlastnej práce. A len čo sa mu podarí porozumieť, zachytiť sa v prvých „očkách“ siete kategórií, získava tým predpoklad pre pochopenie a štúdium ďalších „styčných bodov“ medzi svojou vedou a filozofiou.¹

Pri rešpektovaní špecifika vied (aj filozofie), pri pochopení, že odborný výskum a jeho výsledky fungujú ako jedna *stránka*, *moment* filozofického myslenia a podobným spôsobom filozofické poznatky vyjadrujú rozličné *momenty* odborného bádania, nevzniká nebezpečenstvo, že by sa vzťah vedy a filozofie deforma-

¹ Veľmi presvedčivou ukážkou takéhoto tvorivého hľadania, nachádzania a skúmania filozofických aspektov odbornej vedeckovýskumnej práce je stať známeho anglického biochemika J. Needhama *Pohľad filozofa na Whiteheadovu filozofiu*. (Sborník Filozofické otázky súčasnej biológie, Bratislava 1965.)

val a redukoval na vzťah podradenosti a nadradenosti, nehrozí likvidácia vedy ani filozofie. No práve vo svetle takéhoto spojenia vedy a filozofie vynikne neúnosnosť ilustratívnej metódy ako hlavnej metódy v riešení filozofických otázok špeciálnych vied. Príklady nikdy — ani v prípade logicky a historicky usporiadaného súboru — nemôžu vyjadriť povahu filozofického myslenia, filozofickej transformácie odborných vedeckých poznatkov ani vystihnúť povahu „styčných bodov“ medzi filozofiou a vedou, ani zachytiť mnohotvárne menlivé filozofické momenty, aspekty odbornej vedeckej práce.² Iba ako pomocný prostriedok filozofickej analýzy môžu príklady určitým spôsobom prispieť k pochopeniu spomenutých stránok, momentov bez nebezpečenstva skreslenia alebo vulgarizácie.

Len pokiaľ filozofický systém žije, pokiaľ je otvorený novým vplyvom a podnetom, pokiaľ je schopný realizovať podnety, spracúvať a pretvárať poznatky — a tým aj sám seba obohacovať a rozvíjať sa — len potiaľ je schopný udržiavať tvorivý, dialektický protirečivý a vzájomne sa obohacujúci vzťah s inými vedami.

Tou mierou, akou sa zvečňujú filozofické pravdy, akou sa uzatvára filozofický systém (čo vždy ide ruka v ruku), tou mierou sa narúša tvorivý vzťah medzi filozofiou a vedou. Z filozofických právd sa stávajú nemenné dogmy a v tejto podobe začínajú fungovať ako absolútna miera poznania, všetko len v nich a skrze ne nadobúda zmysel a význam. Vnútorňý imanentný pohyb filozofického systému sa umŕtviuje, resp. redukuje sa na akési zberateľské a klasifikačné úkony. Tvorivá filozofická „transformácia“ odborných poznatkov ustupuje pred jednostranným často subjektivistickým výberom príkladov. Dogmatizmom ochrnutý a deformovaný pohyb filozofického myslenia nedokáže spracovať, transformovať, asimilovať nové fakty ani vybrať príklady, a tak sa tézy — dogmy menia na akési katalogizačné zásuvky, kde sa fakty zhromažďujú, no tvorivo nespracúvajú. Všetko bohatstvo vzťahov medzi filozofickým a iným vedeckým výskumom sa redukuje na vzťah všeobecného a zvláštného a z celej rozmanitosti imanentných foriem filozofickej práce sa obyčajne zdôrazňuje len funkcia zovšeobecňovania. Pod tlakom prevládajúcich ilustratívnych postupov (v spojení s dogmatizmom) sa však udomácňuje akési sumatívne chápanie všeobecného (téma — dogma je sumou príkladov) a zovšeobecňovanie sa v prevažnej miere spája s induktívnymi postupmi. Dogmatizmus tak privádza k druhej spomenutej krajnosti, keď ilustratívna metóda vystupuje vo funkcii hlavnej metódy vysvetľovania filozofických otázok špeciálnych vied a ako taká sa súčasne stáva faktorom, ktorý dogmatiz-

² Je známe, že Lenin pri rozličných príležitostiach kritizoval ilustratívny postup vo filozofii aj v teórii vôbec. Pri štúdiu Heglovej *Logiky* vypisuje citát: „Ukazuje sa, že takzvané vysvetľovanie a dokazovanie konkrétneho materiálu, zhrnutého do poučiek, je jednak tautológia, jednak mätenie pravého vzťahu; toto mätenie slúžilo čiastočne aj na to, aby zakrylo klam poznávania, ktoré jednostranne prijímalo skúsenosti, čím jedine mohlo dospieť k svojim jednoduchým definíciám a zásadám, ale námietku zo strany skúsenosti odstraňuje tým, že skúsenosť chápe a vykladá nie v jej konkrétnej totalite, ale ako príklad, a to zo stránky priaznivej pre hypotézy a teórie. V tomto podriadení konkrétnej skúsenosti predpokladaným určeniam sa základ teórie zatemňuje a ukazuje sa len z tej stránky, ktorá zodpovedá teórii.“ Na okraj tohto citátu z Hegla Lenin poznamenáva: „Pozoruhodne správne a hlboké... por. buržoáznou politickú ekonómiu... proti subjektivismu a jednostrannosti...“ (V. I. Lenin, *Spisy* 38, Bratislava 1961, 219—220).

mus upevňuje. Dogmaticky uplatňovaná ilustratívna metóda vyvoláva vo vzťahu filozofie a špeciálnych vied deformácie, ktoré pri obmedzení slobodnej výmeny názorov na pôde vedeckých diskusií môžu znamenať vážne nebezpečenstvo pre rozvoj tej alebo onej vedeckej disciplíny, ale aj pre rozvoj filozofie. Všimnime si tu len niektoré.

Je to predovšetkým subjektivismus vo výbere príkladov, čiže vedeckých faktov a poznatkov, ktoré majú potvrdiť, či vyvrátiť určitú teóriu či hypotézu. Pokiaľ zostáva pri výbere a nikomu sa *nevnucuje* takto volenými príkladmi podpieraná teória a *neobmedzuje* sa možnosť rozvíjať výskum aj v tých oblastiach, odkiaľ fakty nepotvrdzujú jednoznačne danú teóriu, možno v rámci slobody vedeckého bádania brať do úvahy aj taký postup. No ak si podobný subjektivismus nárokuje právo byť jedine správnu a jedine právoplatnou teóriou, osvetľujúcou určitý problém či objektívny jav, ak sa všetky ostatné teórie či hypotézy o ňom, všetky ostatné metódy a nimi získané preverené vedecké fakty zavrhnú, ba skoro zakážu, potom to skutočne ohrozuje rozvoj vedeckého bádania v danej oblasti.³

Isteže v týchto prípadoch nie na ilustratívnom prístupe je hlavná zodpovednosť. Avšak *filozofická obhajoba* nedokázaných hypotéz by bez subjektivistického výberu faktov bola ťažko možná. Takýto výber sa môže uskutočňovať len za apriórneho predpokladu, že *priklad sa pokladá za dostatočný dôkaz správnosti teórie*. Subjektivismus teda počíta s mlčanlivým uznávaním ilustratívnej metódy za hlavnú metódu riešenia filozofických otázok špeciálnych vied.

Dochádza tak k ďalšej pokrivenine vzťahu medzi filozofiou a inými vedami. Namiesto toho, aby filozofia na podklade gnozeologickej a metodologickej analýzy dosiahnutého stupňa v poznaní určitého objektívneho javu pomohla odborníkom nájsť miesto a určiť význam každého získaného vedeckého faktu v kontexte rozvíjajúcich sa poznatkov, aby poukázala na ich prínos a zdôvodnila prípadné nepresnosti alebo aj nesprávnosti, namiesto toho jedny poznatky sa povyšujú na pravdu poslednej inštancie a všetky ostatné sa zavrhujú ako metafyzika, idealizmus a pod. Filozofia sa tak mení na akéhosi arbitra, ktorý s konečnou platnosťou rieši spor, a to len na základe prostej analógie, čo pri potlačení slobodnej

³ Najvýrečnejšie o tom svedčí diskusia o genetike. T. D. Lysenko a niektorí jeho blízki spolupracovníci (Prezent, Oľšanskij a iní) niekoľko desaťročí viedli boj proti modernej genetike, ktorá na úrovni bunecnej a subbunecnej organizácie pomocou chemických a fyzikálnych metód skúmala javy dedičnosti. Pod vplyvom metafyzicky pochopených filozofických téz o kvalitatívnej odlišnosti jednotlivých foriem pohybu hmoty — teda aj biologickej — a o neredukovateľnosti celku na súhrn častí odmietali prívrženci Lysenkovej školy fyzikálne a chemické metódy v základnom výskume (v aplikovanom ich pripúšťali) a nimi dosiahnuté výsledky pokladali za neadekvátne, úplne nevyhovujúce a nepotrebné pre poznanie biologických vlastností (dedičnosti), ba dokonca napriek jednoznačnej experimentálnej verifikovateľnosti za fikciu, za neexistujúci „mýtus“, za idealizmus a metafyziku.

Predseda AV SSSR M. V. Keldyš na plenárnom zasadnutí Akadémie 1. februára 1965 hovoril o tom, k akým škodlivým dôsledkom pre sovietsku biológiu viedli tieto názory, a to predovšetkým vďaka monopolnému postaveniu Lysenkovej školy. Genetický a vôbec biochemický a biofyzikálny výskum v sovietskej biológii zaostal za svetovou úrovňou, nehovoriac o škodách vo výchove vedeckých pracovníkov, keď mnohí nadaní a iniciatívni jednotlivci, ktorí sa pokúšali pracovať v genetike modernými metódami, boli rozličným nátlakom a administratívnymi zásahmi pozbavení možnosti vedecky pracovať.

výmeny názorov hraničí niekedy s ustanovením pravdy hlasovaním. Tým sa v najhlbšom základe narúša organický vzťah medzi filozofiou a inými vedami, ignoruje samostatnosť a nezávislosť odborných disciplín, zákonitosti ich špecifického vnútorného rozvoja.

Prejavuje sa to jednak v nehistorickom pohľade na miesto a význam jednotlivých odborných názorov, v nehistorickom chápaní súčasných úloh a možností ich riešenia, v subjektivistickom hodnotení určitých učení,⁴ v svojoľnej periodizácii vývoja vied a neraz aj v celkom nesprávnom vymedzení povahy, úloh a cieľov danej vedy.

Často a oprávnene zdôrazňovaná potreba postaviť odborný vedecký výskum na dialektickomaterialistickú filozofickú základňu dostala pod vplyvom ilustratívnych postupov veľmi skomolenú interpretáciu. Prostá analógia, na ktorej buduje ilustratívna metóda, nevyžaduje a nepotrebuje iné kritériá pre skúmanie a hodnotenie odborných poznatkov, než je kritérium podobnosti, pričom neraz podobnosti formálnej, povrchnej. Špecialista, ktorý v podčiarkovaní podobnosti vidí základný spôsob zbližovania svojej vedy s filozofiou, stráca zo zreteľa špecifickú povahu filozofickej teórie a rozdiel medzi ňou a svojimi odbornými teóriami vidí obyčajne len v stupni všeobecnosti. A filozof, pracujúci tiež prevažne metódou analógie, stráca zasa zo zreteľa špecifickú povahu odbornej teórie. Takéto vzájomné nerešpektovanie samostatnosti a relatívnej nezávislosti vyúsťuje do naturfilozofického prelínania sa a prepletenia rovín filozofickej a špeciálnej teórie so všetkými sprievodnými znakmi.⁵

Obe stránky, filozofia aj veda, berú v takom prípade sebe neprimerané úlohy: filozofia úlohu zovšeobecňovania odborných poznatkov v rámci odbornej teórie a špeciálna veda úlohu reprezentovať materialistický svetonázor, byť nástrojom ideologického boja.⁶ Filozofia nesporne má čo povedať k tvorbe teórie, aj špe-

⁴ V biológii azda najviac bolo postihnuté subjektivistickým výkladom Darwinovo učenie. V snahe dokázať, že mičurinské učenie predstavuje *kvalitatívne* vyššiu etapu v rozvoji evolučnej teórie, T. D. Lysenko a jeho prívrženci ako aj viacerí filozofi rozličným spôsobom znižovali Darwina. Pripisovali mu množstvo nedostatkov, chýb a metafyzických obmedzení, aby mohla vyniknúť „dialektičnosť“ ich vlastných evolučných názorov.

⁵ Niektoré črty takého „zbližovania“ filozofie a špeciálnych vied možno sledovať v nedávnej diskusii sovietskych filozofov o dialektike prírody ako zvláštnej filozofickej disciplíne. Niektorí filozofi vymedzili predmet dialektiky prírody ako skúmanie najvšeobecnejších zákonov prírody, a to takých, ako je zákon zachovania a premeny hmoty a energie, zákon evolúcie organického sveta a pod. Systém poznatkov o týchto najvšeobecnejších zákonoch prírody by podľa nich predstavoval určitý chýbajúci medzičlánok medzi filozofiou a prírodnými vedami, medzičlánok, ktorý by odbornú problematiku prírodných vied približoval filozofom a súčasne by úrovňou svojich zovšeobecnení sprostredkoval priblíženie filozofie prírodovedcom. Iní filozofi proti tomu právom namietali, že dialektika prírody ako filozofická disciplína by si tak „prisvojila“ fakticky všetku teoretickú problematiku špeciálnych vied, ktorá by touto cestou dostala punc filozofickej teórie, a špeciálne vedy by sa museli obmedziť výlučne na oblasť empirického výskumu. V každom prípade sa stráca hranica medzi filozofickou a prírodovedeckou teóriou.

⁶ Sledovať to možno na niektorých názoroch K. J. Kostrjukovovej, ktorá pokladá neodarvinizmus za odraz svetonázoru umierajúceho kapitalizmu v biológii a mičurinské učenie za odraz svetonázoru rozvíjajúcej sa komunistickej spoločnosti. Odhládnuť od toho, že prírodné vedy, ktorá je sprostredkované spojená s triednou ideológiou, pripisuje bezprostredne ideologickú povahu a funkciu, sám výraz „odraz svetonázoru“ je nejasný a sporný, nehovoriac už o takých

ciálne vedy môžu priniesť svoj podiel do svetonázorového boja, avšak nie ako svoje hlavné poslanie. Filozofická teória môže byť vyhovujúcou svetonázorovou bázou odborného výskumu len potiaľ, pokiaľ si zachováva svoju osobitosť, t. j. pokiaľ na základe tvorivej transformácie odborných poznatkov dokáže mnohostranne vyjadriť rozličné momenty odbornej práce a naznačiť smer v riešení odborných otázok. A odborná teória môže zohrať úlohu účinného pomocníka v ideologickom boji len potiaľ, pokiaľ je pevne zakotvená v systéme poznatkov danej vedy a jej odbornými metódami je verifikovateľná. Ak tieto vlastnosti nemá, stáva sa skôr nástrojom diskreditácie svetonázoru než nástrojom jeho upevnenia.

„Zbližovanie“ na základe analógie, prejavujúce sa najmä v zmiešavaní rovín filozofického a odborného zovšeobecnenia, v podstate podkopáva korene samej existencie filozofie i tej-ktorej špeciálnej vedy. Skutočné zbližovanie, organické spolužitie filozofie a špeciálnych vied je vlastne skôr výslednicou „vzďaľovania sa“, zachovávania „dištancie“ čiže zachovávania relatívnej samostatnosti a nezávislosti každej vedy, zachovávania, rešpektovania špecifických zákonitostí jej vnútorného rozvoja.

Určitú modifikáciu ilustratívnej metódy so zreteľnou tendenciou porušovania samostatnosti vedy predstavujú postupy, ktoré sa označujú v literatúre ako *konkretizácia*. Tento pojem má nesporne širší význam, tu však ide len o ten zmysel, aký sa doň vkladá pri vymedzení a riešení filozofických otázok špeciálnych vied. Aj to predovšetkým v súvislosti s dogmatickým deformovaním vzťahov medzi filozofiou a inými vedami. Obsah tohto pojmu možno priblížiť pomocou niekoľkých citátov: „Mičurinské učenie s jeho vedúcim heslom „nečakať milosť od prírody, ale vziať si od nej — to je naša úloha“ je *konkrétnym stelesnením základného princípu marxisticko-leninského svetonázoru v biologickej vede, revolučnopracovného pretvorenia sveta*... Mičurinské učenie *konkretizovalo dialektikomaterialistické chápanie živej prírody* ako zákonitého, plne determinovaného systému... Organický svet sa v mičurinskej biológii prejavil ako *konkrétna sféra prejavu všeobecnej objektívnej dialektiky prírody*.“⁷ (Podčiarkla E. F.)

Tá istá myšlienka „konkretizácie“ býva vyjadrená aj iným spôsobom, najčastejšie ako vyjasnenie či preskúmanie špecifického prejavu všeobecných zákonov dialektiky v určitej konkrétnej oblasti (v živej prírode, v spoločnosti a pod.). V úvodnej stati zborníka *Náčrt dialektiky živej prírody*, ktorý vyšiel ako prvý pokus o realizáciu zámeru ustanoviť dialektiku prírody za samostatnú filozofickú disciplínu, autori vytyčujú úlohu jednej z kapitol takto: „Tu sa vysvetľuje prejav základných zákonov materialistickej dialektiky v procese organickej evolúcie — zákona jednoty a boja protikladov, zákona prechodu kvantitatívnych zmien

termínov ako „buržoázna genetika“ a pod. Podľa nej „mičurinské učenie vzniklo a rozvíjalo sa v boji s lživými koncepciami v biológii“ a „základným teoretickým výdobytkom mičurinského učenia, v ktorom sa zvlášť výrazne prejavuje prenikanie dialektickej metódy do biologickej vedy, je konkretizácia marxistickej teórie života, vyloženej F. Engelsom v *Anti-Dühringu*“. (*Filosof-kije voprosy sovremennoj biologii*, Kijev 1962, 281–282.)

⁷ D. F. Ostrianin, *Roľ materialistickej biológii v borbe za komunističeskoje mirovozzrenije*. Sbornik Fil. voprosy sovr. biologii, Kijev 1962, 70.

v kvalitatívne, zákona negácie negácie. Ako v tejto, tak aj v iných častiach knihy sa súčasne ukazuje špecifikum pôsobenia a vzájomného spojenia nevyhnutnosti a náhody „formy a obsahu, podstaty a javu, príčiny a následku, pretržitosti a nepretržitosti atď.“⁸

Zaujímavé je všimnúť si pozoruhodnú zhodu vo formuláciách filozofov a biológov. Význam a úlohu špeciálnej vedy — biológie — vidia obaja v *konkretizácii* všeobecných zákonov dialektiky v živej prírode, v *hľadaní a určení špecifického prejavu týchto zákonov* v danej konkrétnej oblasti. Domyslené do konca to znamená, že celá biológia je vlastne iba rezervoárom vhodných príkladov a argumentov pre potvrdenie správnosti a platnosti filozofických téz a úplne v pozadí zostáva jej základná funkcia: všestranné skúmanie zákonov existencie organického sveta.

Isteže ani jedni ani druhí nepopierajú, že biológia má predovšetkým túto úlohu. Je zrejmé, že hlavné poslanie biológie sa dostáva do pozadia len preto, lebo tu sa zdôrazňujú filozofické aspekty biológie. Ide však o to, že pri správnom vymedzení úloh vedy — nemôže sa dostať hlavné poslanie tejto vedy na druhé miesto. Správne videné filozofické otázky vždy vystupujú ako *momenty* odbornej vedeckej práce a nemožno ich vytyčovať ako nejaké samostatné zvláštne výskumné úlohy v rámci *špeciálnej vedy* (filozofie áno, ale aj tu v inom poňatí) a už vôbec nie v odtrhnutosti od základného poslanca tej-ktorej vedy. Keď k tomu predsa len dochádza, neznamená to prínos ani pre filozofiu, ani pre inú vedu. Naopak, prehlbuje sa stagnácia filozofického myslenia, metafyzické črty filozofických pojmov sa zostrujú. V špeciálnej vede sa zasa zanedbáva jej základná úloha, jednostranne sa zameriava odborný výskum, vznikajú „disproporcie“ vo vývine jej disciplín.

Pojem konkretizácie v nijakom prípade nevystihuje povahu vzťahov medzi filozofiou a inými vedami, presnejšie povedané, vyjadruje ju nesprávne, aprioristicky, pretože implicite predpokladá len jeden smer pôsobenia medzi filozofiou a vedou, a to vplyv filozofie. Rovnako tak pokladá strnulosť, nemennosť filozofických kategórií za samozrejmé východisko. Realizovať direktívu vyjadrenú pojmom konkretizácia znamená fakticky *vybrať* z bohatstva odborných poznatkov a teórií jednotlivých vied tie, ktoré sa tak, pokiaľ možno bez veľkých formulačných úprav, dajú použiť ako ilustrácia danej filozofickej tézy. Práve preto medzi takto chápanou konkretizáciou a ilustratívnou metódou niet podstatného rozdielu.

Určitý rozdiel v dôsledku jedného a druhého postupu (konkretizácie a ilustrácie) sa prejavuje v tom, že zatiaľ čo ilustratívna metóda pracuje s odbornými poznatkami viac-menej v takej podobe, v akej ich poskytujú jednotlivé vedy, konkretizácia upravuje tieto poznatky, zvyrazňuje na nich tie črty, ktoré bezprostrednejšie súvisia s „konkretizujúcou sa“ filozofickou tézou, s jej všeobecnou charakteristikou, čím automaticky „vypadávajú“, zanedbávajú sa črty špecifické, zvláštne. Realizovaná konkretizácia dostáva tak podobu akéhosi schematického modelu, ktorý — pozbavený špecifických zvláštností — nemá určitosť a účin-

⁸ *Očerky dialektiki živoj prirody*, pod red. G. V. Platonova, N. N. Žukova-Verežnikova, Moskva 1963.

nosť odborného poznatku, ani jeho praktickú upotrebitelnosť, ale ani filozofickú predstavu nezvýrazňuje v tej plnosti, mnohostrannosti, v tej rovine všeobecnosti, aká je pre ňu adekvátne. Zostáva čímsi polovičitým, čo nie je ani ryba, ani rak, ani filozofické, ani biologické, prípadne fyzikálne, sociologické atď. a v praxi je neúčinné.⁹ Konkretizácia teda robí zásahy do odborných poznatkov, a to zásahy v značnej miere deformujúce.

Všetko dianie v objektívnej skutočnosti, v prírode i spoločnosti má nesporne dialektickú povahu, všade, na všetkých rovinách organizácie hmoty pôsobia zákony dialektiky. Odborné poznatky jednotlivých špeciálnych vied preto nemôžu neodrážať túto dialektiku, aj keď to vedci nerobia s apriórnym zámerom, ba neraz dokonca bez akýchkoľvek predbežných znalostí zákonov a kategórií dialektiky, teda celkom živelne. Preto však nimi získané poznatky naskrze nič nestrácajú na cene, ba skôr získavajú. Možno teda povedať, že *všetko* bohatstvo odborných poznatkov vyjadruje v svojom celku objektívnu dialektiku prírody, spoločnosti a myslenia a v tomto zmysle ho možno pokladať za konkretizáciu filozofických kategórií a zákonov. No tým sa nič nezíska ani pre filozofiu, ani pre iné vedy. Ani v takomto širokom a dalo by sa povedať najprímeranejšom poňatí nestráca totiž pojem konkretizácie patinu apriórnosti a vyvoláva dojem podradenosti odborného výskumu záujmom filozofie.

Nič sa tým nezíska aj preto, že pri dnešnej špecializácii odborného výskumu to rozpätie poznatkov, s ktorými jednotliví vedci pracujú, je príliš malé, aby mohlo slúžiť ako „škola dialektiky“; a pre filozofa je zasa celý súhrn poznatkov všetkých vied príliš veľký, príliš rôznorodý a špecifický, aby v ňom mohol nájsť pôsobenie zákonov dialektiky „v čistej podobe“. To znamená, že zavedením pojmu konkretizácia sa nič nezmení. Pred špecialistami zostáva úloha študovať a pochopiť „styčné body“ vlastného výskumu s výskumom v iných vedách, teda aj vo filozofii, a pred filozofmi zostáva v rovnako naliehavej a náročnej podobe úloha orientovať sa v množstve rozmanitých poznatkov v metodologických a iných

⁹ Sem možno zaradiť niektoré názory T. D. Lysenka, ktoré nielen sám, ale aj mnohí iní prívrženci jeho školy aj niektorí filozofi označovali za konkretizáciu zákonov dialektického materializmu v biológii. „Experimentálne i prakticky je dokázané, že podmienky vonkajšieho prostredia boli, sú a budú vedúcimi vo vývoji organického sveta,“ tvrdí T. D. Lysenko. „Živá organická forma, t. j. organizmus, je dialektickou jednotou organickej formy a podmienok jej života. V tejto jednote organická forma, t. j. telo, je aj vo filozofickom chápaní formou a podmienky života sú obsahom.“ [T. D. Lysenko, *Darwinizim život i razvivajetsja*. Agrobiologija (1959), č. 5, 647—664]. A filozofi, aby zahladili hrany metafyziky v týchto tvrdeniach, dovoľávajú sa mičurinských názorov na dedičnosť, aby mohli urobiť záver: „Tak, podčiarkujúc rozhodujúci význam prostredia, podmienok života mičurinské učenie súčasne poukazuje na aktívnu úlohu samého organizmu, jeho dedičnosti v procesoch menlivosti. Tieto názory sú v plnom súlade s tézami zakladateľov marxizmu-leninizmu o tom, že život je aktívny, spontánne prebiehajúci proces.“ (*Náčrt dialektiky živej prírody*, Moskva 1963, 188—189.)

V tejto súvislosti však nejde natoľko o filozofickú obhajobu, ale skôr o samu povahu podobných vedeckých názorov, v ktorých sa autori snažia odborné poznatky vyjadriť „na filozofickej úrovni“ pomocou filozofických pojmov, čím tieto názory nevyhnutne strácajú na určitosti a jednoznačnosti, aká sa od odborného poznatku vyžaduje a bez ktorej nie je možná experimentálna preverka ani uplatnenie ho v praxi. Platí to okrem tu uvedených názorov aj o celom rade iných teórií a definícií v prácach prívržencov Lysenkovej školy, napr. o teórii dedičnosti, životnosti, o vzniku druhov, o vysvetlení účelnosti v živej prírode a o iných.

problémoch, ktoré súčasný vedecký výskum stavia, tvorivo spracúvať nové podnety.

Dať pojmu konkretizáciu, onen jednostranný dogmatický zmysel, o akom sa už hovorilo, znamená uľahčiť si úlohu, ale znamená to súčasne robiť prácu, ktorú nepotrebuje ani filozofia, ani iné vedy, ba ktorá je skôr na škodu.

Ilustratívna metóda a konkretizácia sa pod vplyvom dogmatizmu stali prevládajúcimi formami vysvetľovania a riešenia filozofických otázok špeciálnych vied. Popri spomenutých dôsledkoch sa ich negatívny vplyv prejavil aj vo filozofii, a to predovšetkým v zmätku okolo otázky, čo treba pokladať za filozofické otázky špeciálnych vied. Pod dojmom pomerne veľkého množstva monografií, zborníkov a statí venovaných riešeniu filozofických otázok jednotlivých vied by sa zdalo, že nemôže byť spor o tom, ktoré sú to otázky. A predsa názory na to nie sú zďaleka jednotné, ba ani nie dosť vykryštalizované. Možno to sledovať aj na priebehu nedávnej diskusie o dialektike prírody a jej ustanovení za samostatnú filozofickú disciplínu.

Jeden z autorov vidí úlohu dialektiky prírody ako *filozofickej* disciplíny v skúmaní *špecifického prejavu a pôsobenia zákonov dialektického materializmu v prírodných javoch, v skúmaní všeobecných zákonov a zákonitostí vývoja prírody* (zákona zachovania a premeny energie, zákona zachovania masy, zákona vzájomného odrážania predmetov, zákona vesmírnej príťažlivosti a i.) ako aj v skúmaní „špecifických zákonov“ (základný zákon života druhu, zákon vzájomnej závislosti ontogenézy a fylogenézy, zákon adekvátnej menlivosti, zákony dedičnosti v biológii a i.).¹⁰ (Podčiarkla E. F.)

Takto vymedzujú filozofické otázky prírodných vied aj sami autori návrhu na ustanovenie dialektiky prírody za samostatnú filozofickú disciplínu, ktorí v úvodnej stati k *Nártu dialektiky živej prírody* hovoria dokonca o „všeobecnobiologických filozofických otázkach“, čo dosť jednoznačne demonštruje naturfilozofické „splynutie“ odbornej a filozofickej roviny výskumu.

Rozhodne bližšie k tvorivému nedogmatickému poňatiu filozofických otázok konkrétnych vied sú tí filozofi, ktorí vychádzajú z Leninovej tézy, že jedinou „vlastnosťou“ hmoty, na ktorej trvá filozofický materializmus, je „vlastnosť“ existovať nezávisle od vedomia. Všetky vedecké predstavy a teórie o ostatných vlastnostiach hmoty, najmä o štruktúre hmotných sústav, nevyhnutne sa menia a budú meniť, s ich zmenou však nepadá materializmus. Filozofia sa nesporne môže zaoberať aj špecifickými zákonmi prírody a spoločnosti, ale nie iba ako „konkretizáciou“ zákonov dialektiky (len v ontologickom priemete), ale predovšetkým ako určitou etapou v prenikaní ľudského poznania do podstaty prírodných a spoločenských javov, teda pod zorným uhlom vzájomného vzťahu subjektu a objektu a najmä pod zorným uhlom vzťahu absolútnej a relatívnej pravdy.

Už z celkom letného pohľadu sa možno presvedčiť, že v popredí pozornosti filozofov pracujúcich ilustratívnou metódou boli hlavne otázky ontologické. Súvisí to pravdepodobne s tým, že pri ich vytyčovaní vychádzali zo systému filozofických poznatkov, ktoré vyjadrujú v najvšeobecnejších zákonoch a pojmoch

¹⁰ T. Abdyldajev, *Javljaetsja li dialektika prirody samostojatel'noj častu marksistskoj filosofii?* Vopr. fil. (1964), č. 6, 52.

povahu svetového diania, objektívnu dialektiku. V tom niet nič nesprávneho. K nesprávnostiam a deformáciám dochádza až vtedy, keď sa ontologické poznatky o objektívnej dialektike absolutizujú, pokladajú za pravdy poslednej inštancie, večné a nemenné. Ďalšia úloha filozofie podľa toho nespočívala v odhaľovaní nových črt a stránok objektívnej dialektiky na základe tvorivého, filozofického spracovania nových objavov a poznatkov špeciálnych vied, ale iba v dokazovaní (príkladmi) a konkretizácii už známych zákonov a kategórií.

Statické poňatie systému ontologických filozofických poznatkov nepotrebovalo poznávať metódy, akými sa tieto poznatky tvorili, a tým akoby celkom samozrejme odpadla úloha skúmať nielen metódy vlastnej filozofickej práce, ale aj metodologické otázky špeciálnych vied. Pravda, v rámci teórie poznania sa filozofia vždy zaoberala gnozeologickými otázkami, avšak z hľadiska filozofických aspektov odborného vedeckého výskumu sa poväčšine podčiarkoval iba metodologický význam kategórií a zákonov dialektického materializmu, metodologické otázky vo vlastnom zmysle slova sa donedávna len ojedinele stávali predmetom filozofického skúmania.

Ilustratívna metóda a s ňou spojený subjektivismus vo výbere príkladov ignorovanie špecifických zvláštností v rozvoji vied, nehistorický pohľad na úlohy a teórie — to všetko akoby logicky, prirodzene vyúsťovalo do ignorovania gnozeologických a metodologických otázok. Aj odborné poznatky sa pokladali za hotové, zakončené. A podľa analógie jedny sa hodili na ilustráciu a pokladali sa bez ďalšieho overovania za správne, zatiaľ čo iné sa nehodili a nechávali sa mimo pozornosti, alebo sa zamietli ako lživé. Jedným zo základných nedostatkov ilustratívnej metódy je práve to, že na systém poznatkov odbornej vedy sa nedíva ako na rozvíjajúci sa systém, nepostihuje dialektiku relatívnej a absolútnej pravdy v jeho vývine, hodnotenie a výber „ilustratívneho materiálu“ nie je viazaný na predchádzajúcu gnozeologickú a metodologickú analýzu. Preto v rámci tejto metódy niet *organického* miesta pre metodologické otázky.

Neznamená to, že týmito otázkami sa filozofi vôbec nezaoberajú. V rámci rozpracovania teórie poznania, objasňovania gnozeologických koreňov idealizmu, napokon aj pri riešení otázok formálnej a dialektickej logiky sa veľmi často hovorí aj o špeciálnych vedách a ich metódach. Ale opäť skôr v zmysle ilustrovania gnozeologických téz než v zmysle samostatného všestranného posúdenia. Pri stavaní, formulovaní filozofických otázok konkrétnych vied sa metodologické otázky ešte vždy zriedka dostávajú na program.

Pri udržiavaní sústavného kontaktu s rozvojom konkrétnych vied sleduje filozofia svoje vlastné ciele, ale súčasne aj záujem vied. To sa nijako nevylučuje, aj keď v dejinách filozofie sú známe tendencie, keď sa príliš zdôrazňovalo jedno hľadisko a podceňovalo sa druhé. Aj historické, aj súčasné skúsenosti potvrdzujú, že správne pochopenie cieľov a záujmov filozofie je bez tvorivého vzťahu k iným vedám nemysliteľné, a naopak, strnulosť, simplifikujúce tendencie vo filozofii sa vždy prejavujú v nesprávnom pochopení špeciálnych vied, v zjednodušenom prístupe k ich problémom. Ilustratívna metóda reprezentuje práve také *vonkajšie, neorganické* spojenie filozofie s ostatnými vedami.

Správna direktíva dať špeciálnym vedám marxistickú filozofickú orientáciu

dostala pod vplyvom dogmatizmu a ilustratívnej metódy dosť pochybnú konkretizáciu. Dodržiavanie tejto direktívy sa spájalo s cieľom vytvoriť „dialekticko-materialistickú biológiu“ (fyziku, chémiu), čo v ďalšej „konkretizácii“ vyznelo v tom, že jednotlivé odborné poznatky sa buď vyjadrovali vo filozofických pojmoch, alebo sa pomocou analógie „pričleňovali“ k jednotlivým kategóriám a zákonom dialektického materializmu a na základe toho sa vyhlasovali za poznatky (teórie) dialektickomaterialistické. Je to jeden z ďalších prejavov naturfilozofickej zámeny odborných a filozofických pojmov.

Takáto filozofická orientácia bola vlastne dezorientáciou a marxistickú filozofiu skôr diskreditovala v očiach špecialistov než upevňovala dôveru k nej. Realizácia spomenutej direktívy postaví vedu na marxistickú svetonázorovú základňu je oveľa zložitejšia a náročnejšia, než sa to ukazuje vo svetle ilustratívnej metódy. Je to súčasne veľmi mnohostranná úloha. V súvislosti s deformáciami, ktorými sa zaoberá táto stať, azda je účelné ešte raz podčiarknuť potrebu plného rešpektovania samostatnosti a nezávislosti tak filozofie, ako aj ostatných vied. Len na základe objektívneho, nepredpojatého všestranného štúdia vývoja jednotlivých vied, ich poznatkov možno v celej šírke postihnúť zákonitosti ich vnútorného rozvoja, a tým aj problémy, s ktorými je tento rozvoj spojený v súčasnosti. A len na základe dobrej filozofickej prípravy možno voliť aj správne, účinné filozofické prostriedky a metódy na ich riešenie.

Pretože táto stať sa sústreďuje na objasnenie ilustratívnej metódy a hlavne na niektoré negatívne dôsledky jej uplatnenia pri riešení filozofických otázok špeciálnych vied, potrebné je zdôrazniť, že tu ide fakticky len o jeden spôsob uplatňovania marxistickej filozofie v spomenutej oblasti. Treba to zdôrazniť aj preto, že i pri silnom vplyve dogmatizmu a napriek nemu mala marxistická filozofia v nedávnej minulosti aj skutočne tvorivo mysliacich reprezentantov, práce ktorých zabráňovali a zabráňujú stagnácii, ktorí tvorivým prístupom k filozofickým otázkam špeciálnych vied dokázali urobiť veľmi veľa tak pre upevnenie pozícií marxistickej filozofie v týchto vedách, ako aj pre obohatenie samej filozofie. Práce týchto filozofov poskytujú významné oporné body pre ďalšie úsilie o prekonanie dogmatizmu.¹¹

Napokon je ešte potrebné zdôrazniť, že nie všetky vedy boli v rovnakej miere postihnuté dogmatizmom, resp. dogmatickým uplatňovaním marxistickej filozofie. V najväčšej miere sa to nesporne týka biológie, najmä názorov a tendencií reprezentovaných školou T. D. Lysenka, ktoré filozoficky zdôvodňovala, obhajovala a propagovala jedna skupina filozofov.

¹¹ Zo sovietskych filozofov sa tu žiada spomenúť predovšetkým B. M. Kedrova, ktorý v svojich prácach po desaťročia kládol vedomý odpor dogmatickým a simplifikujúcim tendenciám v marxistickej, hlavne sovietskej filozofii.

Елена Филова

Под иллюстративным методом подразумевается способ толкования вопросов диалектики, когда к отдельным формулировкам категорий и законов добавляются специальные познания — факты и теории — из разных научных дисциплин с целью доказать общую применимость данных философских понятий, или же более подробно объяснить их характер.

В статье уделяется внимание применению иллюстративного метода при решении философских проблем специальных наук, с особой установкой на становление взаимоотношений между философией и другими науками. Указывается также на некоторые искажения этих отношений, вытекающие из абсолютизации иллюстративного метода, когда он считается основным методом решения философских проблем отдельных наук. Абсолютизация этого метода происходит под влиянием догматического „увековечения” философских познаний, но он сам обратно укрепляет догматизм.

Из отрицательных последствий применения иллюстративного метода в статье отмечается субъективизм при подборе примеров, что в случае ограничения свободного обмена мнениями ведет к философской защите научно необоснованных или недостаточно разработанных гипотез и к застою в области теоретического мышления в целых отраслях науки или же в отдельных научных дисциплинах.

Специфическим выражением иллюстративного метода являются приемы, упоминающиеся в литературе под термином конкретизация. Согласно этому методу, целью философских исследований в области конкретных наук является показать, что специальные познания представляют собой специфические проявления действия основных законов и категорий диалектики. К субъективистскому подбору примеров присоединяется здесь определенное их приспособление и обработка, при которой подчеркиваются черты общего и пропускаются специфические особенности. Таким образом возникает схематическая модель, не имеющая ни философского ни специально-научного характера.

Иллюстративный метод оперирует как с философскими знаниями, так и с знаниями специальных наук как с уже заранее данными, готовыми, завершенными; не стремится рассматривать их в контексте познания и в их развитии и поэтому в его рамках нет органического места для методологических вопросов.

SOME NEGATIVE ASPECTS OF THE ILLUSTRATIVE METHOD

Elena Filová

By illustrative method we mean the way of explanation of questions of dialectics, when formulations of categories and laws are complemented with expert cognitions, both facts and theories, from the different sciences in order to demonstrate the general validity of given philosophical conceptions, or to present a more exhaustive elucidation of their nature.

The paper is concerned with utilizing the illustrative method to resolve philosophical problems of special sciences with particular attention to the formation of relationships between philosophy and the other sciences. The author points at some deformations of these relationships occurring as a consequence of the absolutization of the illustrative method, when this method is considered to be the capital method in the solution of philosophical problems of the sciences. This occurs mainly under the influence of a dogmatic perpetuization of philosophical cognitions, and when subsequently the method, exerting a retroactive effect, strengthens dogmatism.

Among the negative consequences of the illustrative method, the author points at *subjectivism* in the selection of examples; in conditions where no free exchange of thought can take place this may lead to hypotheses lacking scientific foundation, or hypotheses insufficiently elaborated getting philosophical support; further, it may lead to a stagnation of theoretical thinking, to stagnation of entire sciences or of some of their disciplines.

Specific expressions of the illustrative method are procedures described in literature as *concretization*. According to it the aim of philosophical research in the field of concrete sciences is to demonstrate that specific cognitions are the specific manifestation of the action of fundamental laws and categories of dialectics. The subjectivistic selection of examples is complemented here with an adaptation, a preparation in which emphasis is put on the general character, and specific peculiarities are getting omitted. Thus a schematic model will be achieved that has neither a philosophical nor a specifically-scientific character.

The illustrative method utilizes both philosophical and also specific cognitions as being given, ready, finished; they need not be seen in the context of cognition and development; hence, in its framework *there is no organic place for methodological questions*.

VEDECKÁ PRAX*

TEODOR MÜNZ

Človek zasahuje plánovitou prácou do vonkajšieho sveta a mení ho vo svoj prospech. Tento bezprostredný styk so svetom za účelom jeho poznávania a ovládania nazývame praktickou činnosťou, praxou. Základnou, pre život spoločnosti najdôležitejšou je prax výrobná, pretože svojou úrovňou určuje — priamo či sprostredkované — úroveň bytia i vedomia spoločnosti.

Výrobná prax je však len jedným druhom praxe. Každá ľudská činnosť, i teoretická, pokiaľ vychádza zo skutočnosti a vracia sa k nej, aby si v nej preverila svoju nosnosť, je praktickou činnosťou, resp. má svoju prax. Tak aj veda. Vedu síce zrodili potreby výroby a zostávajú veľmi dôležitým objektívnym impulzom jej vývoja, no veda sama nevyrába, nie je výrobným nástrojom, ale najviac ak výrobnou silou. Preto má aj svoju špecifickú prax, ktorú nemožno považovať za časť výrobnéj praxe, hoci majú styčné body a vo svojom vývoji sa navzájom podmieňujú.

Zvláštnosťou výrobnéj praxe je zasahovanie do skutočnosti nástrojmi za účelom jej zmeny, kým vedecká prax sa stýka so skutočnosťou prístrojmi za účelom jej poznávania. Výroba mení, veda poznáva. No aby zmena skutočnosti bola racionálna, treba ju najprv poznať. A tu sa stýka vedecká prax s výrobou. Výroba núti vedu poznávať určitý okruh skutočností, tvorí si na to vhodné výskumné metódy, vhodnú prax a jej výsledky potom využíva.

Medzi výrobou a vedou je takáto úzka súvislosť, najmä v počiatkoch vedy. Neskôr, keď sa vyvinie, čiastočne sa spod vplyvu výroby emancipuje, autonómizuje a rieši aj problémy, ktoré jej výroba nediktuje, ba ktoré často výroba ani momentálne nevie využiť a robí to iba neskôr.

* Výťah z druhej kapitoly pripravovanej monografie o dialektike prírody.